

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ויצא, תשע"ו
מספר 1145בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

לאן נעלם החזון?

אריה ארזי

הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין זצ"ל¹ מצדד בלימוד תורה מתוך רגישות פסיכולוגית. באחד ממאמריו הוא כתב:² "כאשר חסרה רגישות פסיכולוגית, התוצאה היא שהרבה מהתורה - פרשיות שלמות על הדמויות שבהן - אינו מובן כראוי, בבחינת 'גילוי פנים בתורה שלא כהלכה', ומסורת מדרשית מופלאה מתעוותת לעתים קרובות עד בלי הכר". גם פרופ' אוריאל סימון מדבר בשיעורו "קין והבל - אנטומיה של רצח אח"כ³ על הרגישות של התורה למצבו הפסיכולוגי של קין,⁴ ועל ההתייחסות של הקב"ה עצמו למצבו הפסיכולוגי של קין.⁵ ברוח דברים אלה נעיין בפרשה באמצעות התייחסות פסיכולוגית למתואר בה.

בתחילת פרשתנו התורה מספרת לנו על יעקב הבורח מעשו אחיו לחרן. בדרכו הוא זוכה להתגלות אלוהית בחלום, ובה הקב"ה מבטיח לו מספר הבטחות שבהן: הבטחה לירושת הארץ, ברכת הזרע, הבטחה לשמירתו בנדודיו והבטחה להשיבו אל ביתו. יעקב נפעם מההתגלות ומגיב: "וייקץ יעקב משנתו, ויאמר, אכן יש ה' במקום הזה, ואנכי לא ידעתי" (בר' כח: טז).

לאחר שבנה יעקב מצבה, יצק שמן על ראשה וקרא את שם המקום "בית-אל", נדר יעקב נדר. כפי שנראה מפשט הפסוקים, יעקב מתייחס בדבריו רק להבטחה האלוהית האחרונה - לשמירתו בנדודיו ולהחזרתו לביתו. ויָדַר יַעֲקֹב, נָדַר לְאֵמֹר: אִם-יְהִיָּה אֵל-לְהִים עִמָּדִי, וְשָׁמְרֵנִי בְּדַרְךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ, וְנָתַן-לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל, וְכִגְדַל לְלַבֵּשׁ. וְשָׁבְתִי בְּשָׁלוֹם אֶל-בֵּית אָבִי, וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים. וְהָאֵבֶן הַזֹּאת, אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי מִצֵּבָה--יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים, וְכָל אֲשֶׁר תֵּתֶן-לִי, עֲשֹׂר אֶעֱשֶׂרְנֹה לָךְ (בר' כח: כ-כב).

כפי שצינינו לעיל הבטיח אלוהים ליעקב מספר הבטחות, אך יעקב אינו מגיב עליהן בנדרו. הוא אינו אומר למשל: 'אם יעזרני ה' ויתן לי את הארץ, וירבה את זרעי וכו', ועבדתי את ה'". מדוע הגיב יעקב רק להבטחה האחרונה של הקב"ה, שהבטיחו לו לספק את צרכיו הפיזיים ואת ביטחונו? מה עם החזון הנשגב שבהתגלות, ההבטחה לירושת הארץ ולברכת הזרע? האין הבטחות נשגבות אלה, שמעצבות את כל עתיד האומה, ראויות להתייחסות ולתודה לפחות כמו ההבטחה האחרונה? למיטב ידיעתי, שאלה זו לא זכתה עד כה להתייחסות ראויה, לא על ידי פרשני ימי הביניים ולא על ידי חוקרים ופרשנים מודרניים. להלן אנסה להציע פתרון לקושי זה המבוסס על מודל הצרכים של אברהם מסלאו.

הפסיכולוג היהודי האמריקאי אברהם מסלאו חתר למציאת מודל אוניברסלי המסביר את גורמי ההנעה (מוטיבציה) של האדם, ופיתח בשנות הארבעים של המאה העשרים את התאוריה הקרויה על שמו: "מדרג הצרכים של מסלאו". תאוריה זו נחשבת מאוד בתחום מדעי ההתנהגות, ומשפיעה עד היום על מגוון תחומים במדעי החברה, כולל מנהל עסקים, ניהול, פיתוח ארגוני ועוד.

* סמנכ"ל באוניברסיטת בר אילן ומרצה בנושאי ניהול ומנהיגות. המאמר נכתב לעילוי נשמת אמי מורתתי, אוד מוצל מאש, רות בת אברהם וגיטל לבית דינסטאג ואבי שאול הכהן בן יהודה ולאה ז"ל.

1 תלמידו וחתנו של הרב י"ד סולובייצ'יק, ראש ישיבת הר עציון וחתן פרס ישראל לספרות תורנית (תשע"ד).

2 א' ליכטנשטיין, "ושמרו דרך ה'" - חשבון נפש הציבור הדתי המודרני, - www.etzion.org.il/vbm/archive/11-lioro/25light.rt

3 שיעור מצולם: www.youtube.com/watch?v=zre_1eZeWuw

4 כשהתורה אומרת על קין "ויפלו פניו" (בר' ד: ה).

5 "ויאמר ה' אליקין למה חרה לך ולמה נפלו פניך" (שם: ו).

הרעיון המרכזי של "מדרג הצרכים של מסלאו" הוא שיש מדרג אוניברסלי בדרך שבה כל בני האדם מתייחסים לצורכיהם ופועלים להשגתם. אפשר להתייחס לצורכי האדם כפירמידה בת חמישה שלבים, שכל שלב בה מייצג סוג מסוים של צרכים.

השלב הנמוך ביותר כולל את הצרכים הפיזיולוגיים הנדרשים על מנת להתקיים: אוויר, אוכל, מים וכו'; השלב השני כולל את צורכי הביטחון: ביטחון פיזי, ביטחון בריאותי, ביטחון משפחתי וביטחון כלכלי; השלב השלישי מתאר את הצורך בשייכות ואהבה – האדם צריך להרגיש שייך למסגרות חברתיות. הוא רוצה לאהוב ולהרגיש נאהב; השלב הרביעי הוא הצורך בהערכה חברתית – האדם רוצה להרגיש שהסביבה מעריכה אותו, מכבדת אותו ומכירה בערכו; השלב החמישי והעליון בפירמידה הוא מימוש עצמי, דהיינו הצורך של האדם לפתח את עצמו ולהשתמש בכישורים הייחודיים לו כדי להגיע למימוש הפוטנציאל האישי שלו. מתוך התאוריה הרחבה של מסלאו אבקש להפנות את תשומת הלב לשני העקרונות הבאים:

- יש סדר קדימויות בהתפתחות צורכי האדם ובסיפוקם. אדם ידאג קודם כול לסיפוק הצרכים המצויים במקומות נמוכים יותר בפירמידה (דהיינו, צרכים פיזיולוגיים קודמים לביטחון וכו').
- כל עוד צורך ברמה מסוימת לא סופק, לא תהיה לאדם מוטיבציה לנסות לספק צורך הנמצא במקום גבוה יותר בפירמידה. מרגע שסופק צורך מסוים, מתעורר הצורך הבא, הגבוה יותר במדרג, ותשומת הלב מתמקדת בו. התבוננות במצבו הנפשי של יעקב אבינו בדרכו לחון, דרך תאוריית הצרכים של מסלאו, תוכל לתת תשובות לשאלות שהעלינו לעיל. הבטחות ה' ליעקב בחלום בבית-אל נוגעות, כזכור, בחזון, ביעודו של יעקב בעולם. במונחי המודל של מסלאו, אמר לו אלוקים מהו המימוש העצמי שלו, הנמצא כאמור בראש הפירמידה. אבל באותה עת נמצא יעקב במקום נפשי אחר לחלוטין. כפליט חסר-כל הבורח מפני אהיו המתנחם להורגו, הוא מודאג מהצרכים הבסיסיים ביותר, ולכן הוא מבקש מהקב"ה קודם כל לחם לאכול ובגד ללבוש. רק אח"כ הוא מבקש "וְיִשְׁכְּתִי בְשָׁלוֹם אֶל-בֵּית אָבִי". בקשותיו אלו תואמות בדיוק את השלבים הראשונים במודל של מסלאו. יעקב אינו חושב על "האדמה הזאת" במונחים של ייעוד, של ירושת הארץ שיועדה לו ולזרעו אחריו לעולמי עד. דהיינו, הוא אינו עסוק כרגע בשלב של מימוש עצמי, או אולי נאמר מימוש עצמי לאומי. הוא נמצא עדיין במקום נמוך יותר במדרג הצרכים, ולכן הוא מדבר על ביטחון, על האפשרות לחזור הביתה בשלום (בלי שעשו יצליח לפגוע בו), ואולי גם על צרכים חברתיים שממוקמים שלב אחד מעל הביטחון. הוא רוצה להרגיש שייכות, לאן? לבית אביו. במצבו הנפשי באותה עת לא היה יעקב מסוגל לחשוב על מימוש עצמי, אלא רק להתמקד בצורך אישי ומצומצם של שיבה ל"בית אבי".⁶
- המודל של מסלאו מאפשר לנו לצעוד צעד נוסף. יעקב אומר: "וְיִשְׁכְּתִי בְשָׁלוֹם אֶל-בֵּית אָבִי, וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים. וְהָאֵן הַזֹּאת, אֲשֶׁר-שָׁמְתִי מִצֵּבָה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים, וְכָל אֲשֶׁר תִּתֶּן-לִי, עֲשֹׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ" (שם כח: כא-כב). אם נפרש את דברי יעקב "וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים" כחלק מנדרו, כאמירה שאומרת 'אוכל למלא את ייעודי, תפקידי ושליחותי בעולם הזה', אזי יעקב אומר כביכול שרק לאחר שיתמלאו צרכיו הפיזיולוגיים, יזכה גם להרגשת שייכות, ואחרי שכל זה יתמלא, יוכל להגיע למדרגה של מימוש עצמי. רק אז יש מקום לדבר על הייעוד שלו "וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים". לדעתי, לדברים אלה יש גם משמעות מעשית לכל אחד מאתנו העוסק בחינוך, בין בבית בין במערכות חינוכיות, ולכל מי שעובד עם אנשים. תמיד צריך לדעת לשאוף ולהציב חזון, ערכים, ייעוד, מטרות וכו'. אך יש לדעת שלעתים, המצב בו נמצא התלמיד, החניך או העובד שלנו, אינו מאפשר לו להתרכז בדברים הגדולים הללו, כיון שהוא טרוד עדיין בדברים הבסיסיים הנמצאים בבסיס פירמידת הצרכים של מסלאו.
- אם כנים דברינו, יש מקום לשאול מדוע הקב"ה – יוצר האדם אשר כל נבכי נפש האדם נהירים לו – מבטיח ליעקב את שתי ההבטחות הראשונות, על ירושת הארץ ועל הזרע, כאשר יעקב נמצא במצב נפשי שאינו מאפשר לו לקלוט הבטחות אלה?

לשאלה זו מספר תשובות אפשריות: לענ"ד, תיאור ההתגלות של ה' ליעקב בחלום נועד לגלות לקוראי הסיפור המקראי את עמדת ההשגחה באשר לשאלה מי יהיה הבן הנבחר להמשיך את דרכם של אברהם ויצחק. זו מטרת ההבטחות בסיפור וזו חשיבותן לקוראי הסיפור ולומדיו לדורותיהם. גם אם יעקב אינו פנוי באותו שלב לעסוק בהן ובמשמעותן ההיסטורית, יש חשיבות לעצם אמירתן. יתרה מזו, ייתכן שיש כאן ציפייה אלוקית גם מיעקב עצמו; בעתיד, כאשר יהיה במצב נפשי אחר, יוכל לחזור בדמיונו אל ההתגלות בחלום ולהבין אז את ייעודו, את שליחותו ואת הציפיות של ההשגחה ממנו.⁸

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁶ על הפער בין ההבטחות האלוקיות להתייחסותו של יעקב, ועל ההבדל שבין "בית אבי" ל"האדמה הזאת" למדתי ממורי ורעי הרב ד"ר יונתן גרוסמן. ראו מאמרו: "את אשר תידור שלם: למשמעות מאבק יעקב והמלאך", **מגדים**, כו (תשנ"ו), עמ' 9–25.

⁷ אפשר לפרש את "וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים" כתנאי (כך פירש רש"י) או כתשובת התנאי (כך פירש רמב"ן). אנו רואים משפט זה כחלק מתשובת התנאי.

⁸ על שימושים נוספים במודל של מסלאו להבנת נושא ברכת הכוהנים ראו מאמרי: "ברכת הכהנים מודל הצרכים של בני העם היהודי", **בד"ד** – בכל דרכיך דעהו, 20 (תשס"ח), עמ' 85–100; "ברכת כהנים על פי פירמידת מסלאו", מוסף שבת של **מקור ראשון**, גיליון נשא תשע"ב.